

SZÓCS ISTVÁN

Szórakoztató színház!?

A szórakoztató színház jelszavával valami baj van. Amikor a színházi bérletkötők érvelésének a meggyőzendő néző sokszor azzal szegül szembe, hogy „én a színházban kikapcsolódnál szeretnék“, és hogy „a bérleti hirdetőmelyben felsorolt előadásokról előre is megállapítható, hogy nem lesznek valami szórakoztatóak“, akkor arra kell gondolnom, hogy vagy nem őszinte, vagy nem képes pontosan kifejezni magát.

Vajon éppen ez az igény ne lenne őszinte? Az emberek a szórakozás vágyát csak ürügyül hozták fel? Nehéz elhinni, hogy igazában ne „szórakozni“, ne „kikapcsolódnál“ akarnának!

Az átlag színházlátogató, éppen az, aki talán a leghevesebben követeli a szórakozást, havonta átlagban egyszer megy — vagy menne el színházba. Ha szabad idejének utána számolunk, havonta *legalább száz órája* van szórakozásra. Ezt kitöltheti mozival, regénnyel, képes újsággal, labdarúgó-mérkőzéssel, televíziónézéssel, rádiózással, zenehallgatással, táncsal, kártyázással és még húszféle más szórakozással. Gyakorlatilag tehát a rendelkezésre álló száz órából nem mer hármát sem vagy harminc estéből egyet sem megkockáztatni azért, hogy — esetleg nem fog jól szórakozni.

Valaha, amikor úgyszólván a színház volt az egyetlen nagy szórakozási esemény-lehetőség, a rádió, a mozi, a tv, a sport, a képeslap, az olcsó regény, a hanglezet, a magnószalag korszaka előtt, ez az igény még teljesen jogos lehetett. Ma semmiképp sem tűnik annak; hacsak — nem egész másról van szó mögötte.

A fentiekkel szemben azt mondhatná valaki, hogy hát *azért mégiscsak járnak színházba az emberek*. Hiszen színházaink átlagban évente száz-százhusz-száznegyven ezer nézőt képesek kimutatni. Például a romániai magyar színházak — az utóbbi évekről pontos statisztika ugyan nem áll rendelkezésemre, de volt olyan korszak, amelynek kimutatásait átnéztem — a kolozsvári magyar operával együtt évi háromnegyed-egymillió nézőnek tartanak előadásokat.

Ezt a nézőszámra hivatkozó ellenvetést azonban könnyen megcáfolhatjuk, és nem is csak egy érvel.

1. Ez a szám, akár az évi egymillió néző is, valójában nem olyan nagy. Ugyanis ma a lakosság túlnyomó többségének megvan a lehetősége, hogy színházba járjon — vagy a színházak kiszállásai, vagy a szervezett autóbuzsós közönségszállítás révén. A színházi hírverés naponta többszázézer példányszámú hírlapok, rádióadások, tévéműsorok útján mindenkire eljut, nem vehetők tehát a múltbeli viszonyok alapul.

A lakosság felét, mondjuk, törölnünk kell a lehetséges színházlátogatók közül, mert vagy kisgyerek, vagy nagyon öreg. A népszámlálás adatait kiindulópontul véve, kb. 800 000 magyar nézővel kellene Romániában számolnunk. Miután nagyjából ennyi is szerepel az évi statisztikánkban, talán rendben is van a dolog? Szó sincs róla. Mert a színházlátogatók többsége legalább évente ötször-hatszor, egy ugyancsak nem vékony rétege pedig átlagban tízszer jár el színházba. S vannak olyanok is, hála a sűrű vendéglátóknak, akik még többször. Ebből viszont az következik, hogy a rendszeres színházlátogatók száma csak kb. százötven-kétszáz ezer. Tehát nem a lakosság 50%-a, amit lehetségesnek és kívánatosnak tartanánk, hanem helyett csak 8–12%-a!

Ugyanezt az arányt kapjuk akkor is, ha feltételezzük, hogy az a rendszeres színházba járó, aki legalább kéthavonta egyszer, azaz évente hatszor elmegy színházba. Ez esetben — a fenti számítások alapján — évi 4 800 000 nézővel kellene számolni!

Mindenképpen azt kapjuk tehát végeredményül, hogy a közönség létszáma általában csak egyötöde, legfeljebb egynegyede a mai viszonyok közt lehetőségesnek. (Természetesen, a színházi előadásra alkalmas termek ülőhelyei sem érik el ezt a számot; de mindenki tudja, hogy a meglévő befogadóképesség koránt sincs kihasználva.) Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy egyes megyék, így Hargita, Kovászna, Maros, Kolozs magyar közönsége sokkal több színelőadást néz meg, mint

például Arad, Nagyvárad, Szatmár, Temesvár közönsége. E városok egyik-másikában a lehetséges színházlátogatóknak nem negyed- vagy ötöd-, hanem huszad- vagy harmincadrésze jár csak színházba!

2. A színházak közönségük egy részét nem is színélőadással szerzik, hanem szilveszteri műsorok, tarka délutánok, dalestek, kívánsághangversenyek vagy más vegyes látványosságok útján. Valójában még a legszínvonalasabb irodalmi műsorok vagy az egyéni (avagy csoportos) előadók sem foghatók fel színházként.

(Színházi előadásról csakis akkor lehet szó, amikor a közönség a színpadon kibontakozó cselekményt követhet. Semmiféle olyan színpadi előadás sem nevezhető színjátéknak, amelyben cselekmény — akár bonyodalmas, akár szertartásos cselekmény — nincsen.)

Folytathatnánk az érvelést azzal is, hogy még a színházba rendszeresen eljáró közönség sem elégedett. Nincs azonban miért tovább időznünk annak az ellenvetésnek a cáfolatánál, hogy azért „mégiscsak van közönség”. Van, de nem elég nagy; és nem eléggé elégedett. Az elégedetlenekek csak kisebb része hoz fel sajtóságot, a színészetre vonatkoztatható esztétikai kifogásokat. Többségük azzal mentegetőzik, hogy az előadásokat nem tartja elég „szórakoztatónak”.

Ugyanakkor azonban az is nyilvánvaló, hogy a közönség másrésztől szórakoztatáshiánytól sem szenvedhet!

Ami hiányzik neki a színházban, azt nem adhatja meg semmiféle más szórakozás. A különleges „színházi szórakoztatásról” van szó; a továbbiakban tehát mindig ezt kell érteni szórakoztatáson. Ezt nagyon fontos elhatárolni a többi szórakoztatási módtól, mert igen sok színházi ember, megrettenve ettől a nagy szórakoztatás-követeléstől, *nem-színházi* szórakoztatással próbálja megtölteni a színpadot. Elsősorban szórakoztató zenével, tehát a „multság” egy formájával, aztán nem a cselekményből következő, nem azt szolgáló látványosságokkal: cirkusszal, akrobatikával, egyfajta motorkerékpárversennyel és vízi balettel és társadalmi-közéleti pletykával, a jobbik esetben évődéssel, amit — kabarének nevez.

Most nem vitatkozzunk azokkal, akik a szórakozásról, nemesebb érzelmeire és értelmi színvonalára hivatkozva, teljesen le akarják beszélni a nézőt. Ez egy külön zsákutca, és máshova vezető kérdés. Nekik a néző, viszonzásul a szórakozási lehetőségek felhánytorgatására, azt szokta felelni, hogy amennyiben tanulni, művelődni, ismereteket szerezni vágyik, hát ott vannak az iskolák, egyetemek, szaktanfolyamok, szemináriumok, vitatülések, kiértékelések, feldolgozások, folyóiratok, dokumentumfilmek, esetleg templomok, szervezeti gyűlések és így tovább: e téren sincs kevesebb lehetőség nyitva a számára, mint a szórakozásban.

A színházi szórakoztatás *megtagadása* elidegeníti a színházról a közönséget. Ez ma már eléggé nyilvánvaló. A *nem-színházi* szórakoztatással való elárasztása azonban — elrontja a közönséget. És ez sajnos már nem olyan nyilvánvaló. Az elidegenített, elvadított közönséget vissza lehet szoktatni bármikor a színházhoz. Az elrontott közönséget azonban már sokkal nehezebb visszavezetni a tiszta színházi műélvezethez; s ami ennél is nagyobb baj, ez a közönség rombolólag hat magára a színházra is. Szívós nyomást gyakorol rá, hogy leszállítsa a színvonalát.

A közönséget érő káros hatásokat nem azzal jellemezném, hogy elrontják a néző ízlését. A jó ízlést nem lehet elrontani, csak visszariasztani. Sokkal inkább kifejezi a helyzetet az, hogy gátlástalanná teszik a rossz ízlést megnyilvánulásában, „felszabadítják” és „leterrorizálják” a jó ízlésűeket. Azonban még mindig nem ez a főkérdés itt, hiszen a színház nem „ízlés dolga”.

A számtalan színpadi cirkuszosdi, mulatozás vagy éppen „mulatározás” a vegyes műsorok, varieték, a szkeccsek és a könnyűzeneszámok váltakozása — és elég sűrű ütemű váltakozása — a kabaré, a színházi „kivánsághangverseny” akkor is *elneveli* a nézőt, ha mindez nem rossz ízlésből táplálkozik. (Mint ahogy igazságtalanság is volna az effajta műsorokat általában mind ízléstelennek bélyegezni.) Elneveli a közönséget, mert leszoktatja a színházi élmény befogadásához szükséges szellemi feszültségről. Ahol nincs cselekmény, ahol nincs bonyodalom, ott nem nyilvánulhat meg a néző ítélőképessége, ott nem gyakorolhatja nézeteit, nem igazolhatja életismeretét, nem juthat el felismerésekig, nem rendülhet meg a végzet, a sors „működésén”.

Egy pillanatig sem akarom azt a régi tételt vitatni, hogy a színházi élmény túlnyomórészt érzelmi természetű. Mint ahogy azt sem vitathatnám, hogy a kenyér fő alkotórésze a liszt. De ahogy a kenyérből nem hiányozhat az a csipetnyi só, úgy a színházi élmény sem élvezhető valamennyi szellemi izgalom nélkül.

A színpadi „dramaturgiamentes” vagy éppenséggel „dramaturgiaellenes” szórakoztató műsorok arra szoktatják (lélektani műszóval élve, arra kondicionálják) a közönséget, hogy amikor felrikácsol a zene, vibrálni kezdenek a lámpák, villogni

a fényszórók, felharsan az első taps, szerteloccsan az első röhögés, vonaglni kezd az első csipő, akkor *azonnal kikapcsolja a szellemi működéseit*. Kikapcsolja az ítélőképességét, a ráismerő, felismerő, rádöbbenő képességét, kikapcsolja az érdeklődését a sors, „az élet dolgai“ iránt. (Egyes nyugati országokban, ahol a szórakoztatóipar ezeket a vegyes előadástípusokat nagyban ömlesztzi a színpadokra, az átlagnéző figyelmét ugyanazzal a dologgal — témával, problémával vagy akár-csak műfajjal — nehéz hosszabb, mondjuk, egy felvonásnyi ideig és szinte lehetetlen több óráig lekötöni. Erről odakinn vendégszereplő színészeink gyakran panaszkodnak.)

Ez volna tehát az a kikapcsolódás, amit a színházi élményre vágyó néző annyit emleget?

Szó sincs róla! A színházi élmény okozta kikapcsolódás elsősorban a közönségségből, az élet apró, banális gondjaiból való kikapcsolódást jelenti; az *elragadtatást* (a szó majdnem hogy vallásos vagy etnológiai értelmében), az *elbűvöltséget*, ám úgy, hogy valamilyen *ítélet* meghozatalára, felismerésére, valamilyen *üzenet* (message) átvételére a néző még képes maradjon.

Nem akarok a mágia és a sámánkodás — manapság a színjátszással gyakran kapcsolatba hozott — témájába belebonnyolódni, csak hasonlatul hivatkozom anynyira: hogy a sámánnak — jusson az önkívület, az eksztázis bármilyen örjöngő fokáig — nem ez volt a célja, hanem a kapcsolatteremtés a „magasabb“, „szellemibb“ szférákkal (vagyis azzal, amit ő annak hitt), vagy pedig egy éppenséggel oly gyakorlatias cél, mint a — gyógyítás! A vegyes színpadi szórakoztató műsorok, kabarék és könnyűzenei hangversenyek, kivánsághangversenyek és mindezek kicsúcsosodásai, a „popfesztiválok“ kikapcsolódást, sőt olykor önkívületet hirdetnek és ígérnek, de minden kapcsolat nélkül a „magasabb“ szférákkal; minden szellemi izgalom és üzenet nélkül.

A színjátékban az emberiség mestere a természet: az évszakok váltakozása; születés és elmúlás; az égitestek körforgása... Egyes művelődéstörténések szerint a hatalmi-társadalmi formációk — gyakorlatias uralmi-adminisztrációs feladatkörük betöltésén túl — ugyanezt a színjátékot ismétlik. Az uralkodók az ég fiai, mert az égitestek „viselkedését“ utánozzák. A törzsfőnök, a nagy varázsló, a fejedelem, a király, a császár kiválasztása, beiktatása, a nyilvánosság előtt való szereplése, eltemetése mindig is szigorú színpadiassággal ment végbe. Manapság is, minden klasszikus operaelőadás egyik kulcsmozzanata: „az udvar bevonulása.“

Közismert az egyházi szertartások „színházi“ természete is. A templom színpadképe, „szcenográfiája“, bevonulások, gyertyagyújtás, az áldozás cselekménye, a prédikációban előadott példázatok dramatizálásai. Közismert az ősi szertartások, misztériumok színházteremtő hatása is. És az is, hogy a papok a legutóbbi korokig mindig milyen sokat foglalkoztak a színjátékkal; és hogy mennyire szerették volna a színházat irányításuk alatt tartani.

Közismert Lenin kitétele: a színház a proletariátus temploma.

A színházban úgy jut el az ember az elragadtatásig, hogy közben átéli a *Törvényeket*; a *természet* törvényeit — „szerelem ereje“ —, a *végzet* törvényét — „halál“ —, a *társadalom* törvényeit — „igazságkeresés“. Mindegy, hogy elfogadja vagy elutasítja e törvényeket, vagy vitatkozik velük, a lényeg az, hogy a velük való közvetlen élményszerű kapcsolatba kerülés ígérete alatt áll; ez a színházi élmény.

Hogy azonban ez az élmény bekövetkezhesék, méltónak kell éreznie az alkalmat, a környezetet és magát is erre. Azaz, az illúzió erejére — ennek a segítségével — van szükségére.

Szinte elképesztő, hogy korunkban s különösen a közelmúltban éppen az úgynevezett újat kereső színházi emberek voltak azok, akik kézzel-lábbal, de főleg csak kézzel-lábbal, tehát fej nélkül megalkotott színlelőadásokkal próbálták kiüzni az illúziót a színházból. Unalmas volna felsorolni az idevágó modern színházi elméleteket és kísérleteket. Egyik jellegzetes módjuk az volt, amelyik arra próbált rábeszélni, hogy úgy járjunk színházba, mint moziba: délelőtt, koradélután; esetleg többször is egy nap; magasnyakú piszkos pulóverben; vagy munkaruhában. Meg akarta fosztani a színházbajárást *ünnepélyes* jellegétől. Meg akarta fosztani a színlelőadást egyik legfontosabb szereplőjétől, az *áhitatos* közönségtől.

Az illúziót a színházban nemcsak az előadás szolgálja, nemcsak az, ami a színpadon megy végbe, hanem a színházépület és a színházbajárás minden részlete.

Magyarán: akármennyit gúnyolódtak ezen egészen nagy szellemek és egészen kis vidéki, de magukat felszabadultnak érző irkászok, a közönség szórakozásában igenis nagy — és jogos! — része van még a nézőtársak öltözkékének, megjelenésének, viselkedésének is, éppen úgy, mint az előcsarnok csillárainak, a jegyszédők fehér bóbítájának és a székek bársonyhuzatainak.

(Ezért sokkal inkább színházszerű, sokkal illúziókeltőbb környezet a régi, páholysorokat, karzatokat egymás fölé halmozó nézőtér, mert tagoltságával titkokat, meglepetéseket rejthet; a stadionszerű, *nyílt* nézőtér, ha semmivel nem törekszik ünneppélyessé válni, már önmagában elvesz néhány százalékot a színházi élmény intenzitásából.)

A néző színházi szórakoztatásához hozzátartozik az előcsarnok csillárainak vakító fénye és a függönyfelhúzás megelőző generálsötét; a gong, a csengő; a zene; a szese lesz, és kivetkőzhet köznapí nyugós kicsiny mivoltából, de nem a szellemi hipnotizálását. Erzékeltetni vele, hogy nagy és fontos találkozás, üzenetátvitel részese lesz, és kivetkőzhet köznapí nyugós kicsiny mivoltából, de nem a szellemi lény rangjából.

A színházi „szórakozás” (most már tehetjük nyugodtan idézőjelbe) mai aláásója azonban nemcsak a banalizálás, a köznapivá tevés, az illúziótlantás. (Különben a modern színház üzemszerűsége már önmagában is az illúziórombolás sok elemét hordja magában. A színházba járás csak akkor esemény, ha a hatvanhatodik előadásnak is *bemutató légköre* van! Ezért helytelennek tartom az úgynevezett egyetemi és üzemi bérleteket is: a közönség — önmagának a változatosságára is vágyakozik. Az üzemi bérleteken a munkások elszigetelve érzik magukat a társadalom „felsőbb” rétegeitől!)

A mai színház szórakoztató, azaz „elbűvölő”, elragadtatásba, incantatióba, révületbe hozó ereje sokat veszített — éppen a szórakoztató elemek túlhajszolásával is. A színházi résztvevőinek klasszikus felosztását kissé vulgarizálva: a négy színházi főtényezőnek az egyensúlya tartósan nem bontható meg károsodás nélkül. E négy: a *költő* („szerző”), a *szemfényvesztő* („scenográfus”, „zenész” stb.), a *hős* (a „komoly” főszereplő) és a *bohóc* (a „komikus” és az „epizodista”).

A szórakoztatónak, a közönség visszahódítására szánt előadásoknak (többnyire vígjátékoknak és szatíráknak) a végzete az, hogy bennük a „bohóc” elem és egyáltalán a „bohócság” túlsúlyt kap, mindenekelőtt a „hős”, majd utána a „költő” rovására. Ebből a szempontból problematikusnak tartom a „tisztá” szatírákat és az úgynevezett elidegenítéses előadásokat; mivel a közönségnek feltétlenül szüksége van arra, hogy egyik-másik szereplővel azonosulni tudjon; különben nem esik elragadtatásba. Ha valamennyi szereplő tulajdonképpen csak „bohóc”, két eset következhet be: a néző vagy visszautasítja az azonosulást, vagy maga is „bohócosul”. A második lehetőséget még kevésbé tartom rokonszenvesnek és eszményinek, mint az előbbi. (Érzik ezt maguk a „bohócok” is: azért törekszik egy időn túl minden színpadi komikus érzelmes vagy éppen érzélgős, vagy pedig filozófusi beállításban tetszelegni!)

Bohócnak, azaz „komikus személyzet”-nek lenni a színpadon is fárasztó; tulajdonképpen a komikusnak van szüksége a legtöbb fizikai és hangulati energiára; a bohóccal azonosuló közönség azonban különösen hamar kifárad. Kimerül, és lehagolt vagy ingerlékeny lesz előadás után, de sokszor már előadás közben nemegyszer csak valamilyen „ürességérzésben” jelentkezik, hasonló ahhoz, amit például sok paródia vagy „vicc” olvasása is előidéz. Az ilyen nézőnek aztán egyre vadabb ingerekre van szüksége, és végül valóban nem vágyik másra, mint szórakoztatásra mindenáron, még a színházi élményről való lemondás árán is.

A szatírvígjáték hajdanán csak kiegészítője, hangulati ellensúlyozója volt a színházi egészének. (Az arisztophaneszi vígjáték már egy dekadens társadalom terméke.) A szatíra túltengése a mai tárgyú színpadi irodalomban szintén nem megnyugtató jelenség. Valahogy ellensúlyozni kellene a „bohóc-mozzanatokat”, esetleg az előadás egyik-másik tényezőjének a „túlfinomításával”. (Például minél túlzóbb, karikézóbb, tehát minél egységesebb a jellemrajz, annál nagyobb koncentrációval kellene játszania a színésznek; minél banálisabb a helyzet, a jelenetet annál „finomabb”, „szellemibb” zenével aláfesteni stb.)

Egyszóval: a színházi szórakoztatás csak a néző felemelése útján valósulhat meg. A tudatködösítés, a szellemi elernyesztés, az ösztönök öncélú birizgálása lehet szórakoztatás, de semmiképpen sem tartozik a színház körébe, ami — ne feledjük el, ha eddig nem is említettük — *művészet!* Tehát magasabb szellemi mozzanatokot tartalmazó foglalatosság.

A kérdésre tehát, hogy szükség van arra „még ma is”, annyi más szórakoztató iparág mellett, hogy a színház is legyen szórakoztató? — Így felelhetünk: ha a színház nem szórakoztat a fent előadott értelemben, tehát nem ejt elragadtatásba, nem hangol föl, nem emel a köznapiság fölé, akkor nincs is neki értelme. Akkor csak nevében színház. Másrészt: minden társas szórakozásnak éppen a színház a legmagasabb rendű formája, mégpedig a maga eredeti, klasszikus alakjában.